

ՕՐԱԳԻՐ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ, ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ

ԵՒ

ԲԱՆԱԿԱՆ ԳԻՏԵԼԱԿԱՆ

Ե . ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 9 .

1847

ՄԱՅԻՍԻ 1 .

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ԱՒԵԼՈՐԴԱԳԱՇՏՈՒԹԻՒՆ

Բ .

Սոսո Գիտաբեկի և արուեստի .

ՀՄԱՅՔ

Նախ ատենէ՛ի վեր պատմութիւնս
ները քննելով՝ գիտենք որ ամէն ազգ
կուրաբար հետեւեր են կախարդու-
թեանց , և քրիստոնէ ազգերն ալ ա-
զատ չեն մնացեր այսպիսի մոլորութե-
նէ , որոնց դէմ ամենայն սուրբ հարք
զիններ են և խաբէութիւննին յանդի-
մաներ են :

Իայց թէ արդեօք հիմակուան կա-
խարդները ինչ միջոցաւ և ինչպիսի՛
վարպետութեամբ կրնան կոր շատ
մարդ խաբել և ինքը զինքնին աւտացը-
նելու , կը բաղձայի մէկ վարպետ կա-
խարդի մը հանդիպիլ՝ կարօղ ըլլալու
համար անձամբ քննելով իրենց գոր-
ծածած խաբէութիւնները իմանալ :
Ինչդեռ այս բաղձանացս մէջն էի ,
մարդուն մէկը շատ ատեն հիւանդու-
թիւն քաշելուն և բժիշկներէն օգուտ
մը չտեսնելուն համար , կախարդեալ

ըլլալուն կարծիքը ընտանեաց միտքը
մտեր էր : Իւր բարեկամներէն մէկը
վարպետ կախարդ մը կը սկսի փնտռել ,
և տէրվիլ մը կը գտնէ : Ի՞նչ բարե-
կամը՝ ինծի ալ գիտացուն՝ երբոր խօս-
քը բացաւ , ջանացի ամենայն կեր-
պով համոզել զինքը որ այսպիսի խա-
բէութեանց չհաւատայ : Հնար չե-
ղաւ , խօսքս ազդուութիւն չըրաւ ,
խիստ նախապաշարեալ ըլլալուն հը-
մայից և հմայեկաց ճշմարտութեանը
վրայ : Չկրնալով բանիւ համոզել
փորձով ուզեցի աչքը բանալ . միան-
գամայն առիթ մըն էր ինծի ալ քըն-
նութեան . ուստի ինչդեցի որ ես ալ
միատեղ գտնուիմ հմայքը քակած օ-
րը :

Իայց աւելի դիւրութեամբ խելա-
մուտ ըլլալու համար կախարդին ընե-
լու գործողութեանցը , (զի իրենց

խաբէութեանցը մէջ աւելի վարպետ կը կարծէի.) ուղեցի որ մենք տէր-վիշին տունը երթալուն տեղը՝ ինքը հիւանդին տունը գայ: Ուստի որոշեալ գիշերը, (զի այսպիսի գործողութիւնք գիշերուան կարօտ են եղեր,) գնացինք հիւանդին տունը, ուր մասնաւոր սենեկի մը մէջ նստեր էր տգեղ մարդ մը խոժոռագէմ, քիչ խօսող, և իւր գիտութեանը վստահացեալ իբրեւ պատգամ կը հանէր խօսքերը բերնէն: Իյնդրեցինք իրմէն որ ժամ մը առաջ ազատէ հիւանդը հմայից կապանքէն: Բսկսաւ իւր գիւթական ոճովը ըսել՝ թէ գէշ կապեր են խեղճ ողորմելին, և հորի մը մէջ ձգեր են հմայքը: Յայնժամ ինդրեց որ ապսպրած ամպերը իրեն տան. զի այնպիսի անուշահոտ և թանկագին ծխոց հրաւիրանօք հմայքը կրնան եղեր քակուիլ: Բմպերը առածին պէս՝ ոտք ելաւ վառարանին քովը դնաց, մոմաւալով՝ կտոր մը փշեց կրակը ձգեց, մնացածը ծոցը դրաւ, ըսելով որ իւր տունը պէտք է որ շատ աղօթէ և ծխէ, զի գիւրութեամբ չարձրկուիր՝ ըսաւ:

Յայնժամ իմացանք թէ քիչ ամպերով չկրնայ պիտոր քակուիլ հմայքը, և շատ գիշեր գալու կարօտ պիտոր ըլլանք: Ուստի այն գիշերը այսչափով լըմնցաւ. բայց պարապ չգառնալու համար՝ ուղեցինք իւր վարպետութիւնները իմանալ, և սորվեցանք որ մանր դեւեր կան եղեր, և ինքը իշխանութիւն ունի եղեր զանոնք կանչել և ուղածը հարցընել և ամենայն բան իմանալու: Երգեօք, ըսինք, կարելի է որ այն մանր մունր դեւերը մեզի ալ երևնան ճրագի լուսով: Ինչո՞ւ չէ, ըսաւ. բայց մէկ օրով չըլլար, շատ աղօթել և ծուխ տալու է: Ուստի հարկ եղաւ ուրիշ գիշեր մը նորէն գառնալու, որ նոյնպէս ամպերին շատը ծոցը մտաւ, բայց խօստացեալ սատանաները չկրցանք տեսնելու: Երբ համար ստիպեցինք որ օր մը առաջ հիւանդին հմայքը քա-

կէ: Սէրջապէս այն օրը, կամ մանաւանդ այն գիշերը եկաւ. սենեկին մէկ կողմը սեղան մը դնել տուաւ, և սեղանին վրայ ուրիշ մ'ալ, և անոր վրայ ալ ուրիշ պզտիկ մը. երկու բարձր մոմ վառեց, էն բարձր սեղանին վրայ դրաւ, և մոմերուն առջին լեկէն մը, և մէջտեղը նուսխայ մը փակուց՝ վրան անձուռնի գրերով և թուանշաններով ծածկուած. ջուր լեցուց լեկէնին մէջ. և երբոր այս ամէն գործողութիւններս կատարեցան՝ հրամայեց որ դուրս ելլենք: Եւ պէտքիչ մը գէմ կեցանք, բայց հրնար չեղաւ. և ինքը մինակ ներսը մնաց և դուռը գոցեց. ուստի անկարելի էր մեզի՝ ինչ ըրածը տեսնելու: Եւ առ չքընց՝ դուրս ելաւ. դուռը թէպէտ կէս բաց էր, այլ սեղանը զգուշութեամբ սենեկին այնպիսի կողմը դրուած էր, որ դրսէն չէինք կրնար տեսնել: Իսկ ինքը շարունակ մոմաւալով դուրս կ'ելէր ներս կը մտնէր, կը ծխէր և ձեռքի դանակով ասդին անդին դրանք և պատերուն կը զարնէր. և այս գործողութիւնս մէկ քանի անգամ մը ընէլէն վերջը՝ դուռը գոցեց դուրս ելաւ:

Ինչդեռ կեցած ինչ ըլլալիքին կը սպասէինք, սենեկին մէջ շառափն մը ելաւ. տէրվիշը դուռը բացաւ ներս մտաւ, մենք ալ արտորացինք ետեւէն մտնելու, որ եթէ մարդ կարնէ պահուած՝ տեսնենք. բայց ոչ մարդ կար և ոչ պահուելու տեղ: Մէկ կաշիէ ծրար մը առասանով փաթած՝ գետնին վրայ կեցեր էր, չորս դին թրջած և մոմին մէկը մաւրած: Եւաւ գետնէն ծրարը. Եւաւ, ըսաւ, հորին մէջ նետուած հմայքը ելաւ. և ձեռքի դանակով կտրեց բացաւ, և տեսանք որ յար և նման էր ինչ որ կը լսէնք հմայից վրայ. կտոր մը օճառի վրայ մանր ու խոշոր ասեղներ խոթուած և մազ փաթթուած, մէկ ժանգոտ Բիւֆէնէի չափաւ անոր հետ կապուած, հին բեւեռներու կտորուանք: Երկաթ թելով մը չափ-

մախին չորս դին սկսաւ բան մը որոնել, և ֆալսաբան ծակին մէջէն պլորած թուղթ մը հանեց բացաւ, վրան մէկ այլանդակ մարդու մը կերպարանք գծուած, և վերի դին ուրիշ այլանդակ մարդ մըն ալ ոտքով առջինին գլխուն վրայ կոխած, և չորս դին անկերպարան գծանշաններ և գրեր գրուած: Հարցուցի թէ աս հմայքը որչափ ժամանակ հորին մէջը կեցած է. վեց ամիսէն աւելի է ըսաւ. ինչպէս եղեր է, ըսի, որ այդ թուղթը չէ թրջած և ոչ օձառը հալած. այս հարցմանս ընթուինները վար առնելով ծուռ ծուռ նայեցաւ երեսս և պատասխան չտուաւ, և առաւ տարաւ որ արտաքնոցը նետէ, և պատուիրեց որ վրան ջրվաթ ընեն: Վարձայ ըսի. դէները չէ՞ն մի սրդողիւր, որոնք անուշ հոտերով հրաւիրեցինք և հիմայ այսպէս կ'անարգենք. խոժողադէմ դարձեալ երեսս նայեցաւ և ըսաւ որ ինչ որ կը հրամմեմ նէ ըրէք: Թէպէտ աւտացողներուն մտքին մէջ հմայքը քակուեցան, բայց խեղճ հիւանդին վիճակը չփոխուեցաւ, մի և նոյն մնաց:

Հմայից ինչ ըլլալը իմացանք. ուստի ուզեցինք մանր սատանաներն ալ տեսնել. և որովհետեւ լուսնոյ վերջի օրերը կ'երևնան եղեր, տասնըհինգ օր ալ սպասել հարկ եղաւ. զի հմայից քակուած օրը՝ լրման ժամանակն էր: Արդեաւ գիշերը գնացինք՝ առանց ամպերը մոռնալու, և ստիպեցինք որ թէ այն գիշերն ալ դէները չերևնան նէ՛ այլ չենք դառնար: Առարանով կրակը առջեւ քաշեց, սկսաւ մրմնջել և ծխել և ատեն ատեն գլուխը շարժել. վերջապէս նեղանալով մը դարձաւ ըսաւ. Սատանաները չեն ուզեր կոր գալ՝ թէ որ մոմերը չմարին նէ: Իսինք իրեն թէ ինքը այնպէս խոստացաւ, պէտք է որ կատարէ: Վարձեալ մոմաւոց և ծխեց և դարձաւ ըսաւ. Ինչ որ ըրի նէ՝ անհնարին եղաւ, չեն ուզեր կոր գալ՝ թէ որ ճրարագները չվերնան նէ: Աւտի հարկ եղաւ յանձն առնուլ. բայց այսպի-

սեաց հաւատացող ընկերս ամենեւին չուզեց մուծ տեղը մնալ. ուստի ուրիշ ընկերներուս մէկուն հետ միայն մնացինք մուծ խաւարին մէջ: Եւ գիշերուան մթութիւնը բաւական չսեպելով՝ պատուհաններուն առջին ալ հաստ բաներ կախել տուեր էր. և յայնժամ իմացանք լուսնոյ վերջի օրերը ինչ զօրութիւն ունենալը:

Ինչդեռ այսպէս դժոխային մը թութեան մէջ նստած կը սպասէինք, թէ արդեօք դէները ուսկից պիտոր ելնէն և խաւարին մէջ ինչպէս պիտոր երևնան, տէրվիշին նստած տեղին հակառակ կողմէն խոզի խողոջալու ձայն մը ելաւ, «էֆ» «էֆ» «էֆ» «էֆ»: Ինչքանի անգամ մը կրկնելէն վերջը՝ տէրվիշը մեզի ըսաւ. Տա եկան, ինչ որ կ'ուզէք նէ հարցուցէք: Վարձայ ըսի. Ես դէները չեմ տեսներ կոր, ո՞ւր են: Զեն ուզեր կոր երևնալ, ըսաւ, ինչ որ կ'ուզէք հարցուցէք: Աւտի սկսայ հարցմունքս. նոյն խոզի խողոջանքը նորէն լսուեցաւ. բայց բան մը չհասկըցանք: Վարձեալ հարցմունք, և անիմանալի պատասխան. և հազիւ թէ մէկ երկու բառ մը հասկըցուեցաւ առանց իմաստ մը ունենալու: Յայնժամ տէրվիշն ըսաւ. Շատ մ'երկընցընէք, զի կրնան նեղանալ և փնաս մը տալ. ուստի հարկ եղաւ լռել. զի մուծ տեղը կախարդը իւր խօսքը ստուգելու համար՝ սատանային տեղը կրնար անցնիլ, ինչպէս որ իրօք ալ անցեր էր:

Նրագներն եկան. խաւարէն ազատելէն վերջը՝ տէրվիշին դարձանք ըսինք թէ մենք բան մը չկրցանք հասկընալ. և որովհետեւ մեզի խոստացեր էր առանց ճրագները մարելու մեզի ցուցընել դէները, կը խնդրեմ ըսի՝ որ խոստմունքդ կատարես: Աւտը օրէն վերջը նորէն դարձանք. բայց աս միջոցիս մէջ իմացանք որ տէրվիշը տանող և բերող մարդէն մեր ով ըլլալը իմացեր և մեզի վերաբերեալ բաներ հարցընելով տեղեկութիւններ առերէն: Աւտի միտքս դրի այն գիշերը բո-

լորովին օտար բաներ հարցրնել և օտար լեզուով խօսիլ՝ աւելի ևս շփոթելու համար : Այս որպէս զի պահուած ընկեր մը չունենալը ստուգենք, ամէն անգամ երթալնուս պահուելու տեղուանքը աչքէ անցընելէն վերջը՝ վեր կ'ելլէինք : Աստի նոյն գիշերն ալ փառի շտեմարանին դուռը հրաճնուս պէս՝ տակէն երկու ոտք ելեցաւ . և իմացանք որ այն գիշերուան մեզի երեւնալու սատանան եկեր կը սպասէ . ուստի ամուր ձայնով ըսինք . ո՞վ է հոտ : Այս ձայնիս վրայ մեր կախարդը վերէն վար իջաւ , իմ տղաս է , թող հոն նստի , ըսաւ : Չէ , ըսինք , ինչո՞ւ այդպիսի անվայել տեղ կենայ . վեր մեր քովը թող գայ : Անք վեր ելանք , սենեակը մտանք՝ կախարդին սպասելով :

Վիչ մը սպասելէն վերջը՝ եկաւ , բայց քիթը կախած՝ բարենիս չառաւ և խոժոռագէմ տեղը նստաւ : Այլըսանք իրեն հետ քաղցրութեամբ խօսիլ և իրմէն խնդրել որ դէերը կանչէ : Յայնժամ թթուութեամբ սկըսաւ պատասխանել , թէ սատանաները պիտոր չգան . զարմանալ ցուցըցինք՝ թէ ի՞նչ է արդեօք պատճառը : Պուն , ըսաւ , հաւատք չունիս ընկերօջ պէս . (ընկեր ըսելով՝ կ'ուզեր իմանալ այն որ վախէն ինծի հետ չուզէց մնալ .) ուստի քեզի չեն ուզեր երեւնալ , ըսաւ : Ինծի մանաւանդ երեւնալու են , ըսի , որպէս զի հաւատամ . ուստի ինքը զինքնին ցուցընեն , և ան ատենը ո՞վ կրնայ ուրանալ : Պարծաւ բարկանալով մը ըսաւ . Չըտեսա՞ր մի ինչպէս հորին մէջէն հմայքը հանեցի . չտեսա՞ր մի որ սենեկին մէջ մարդ չեղած ժամանակը՝ կաշիէ ծրարը շառաչմամբ եկաւ ինկաւ , գետինը բոլոր ջուր թափուած . չտեսա՞ր միւս օրը սատանաները եկան ձեզի հետ խօսեցան . ատկէ յայտնի ինչ կ'ուզես ըսաւ : Ինուշութենով պատասխանեցի . Այդ բաներդ ընելու համար հաւատք չպահանջեցիր , հիմայ ինչո՞ւ կը խնդրես . առանց ճրագի

եկան , հիմայ ալ թող ճրագով գան : Չէ , չեն երեւնար , ըսաւ , ձայնը բարձրացընելով և դէմքը խոժոռելով . զի հաւատք չունիս : Սիշտ անուշութենով դարձայ ըսի . թիէ որ հաւատք ըսելով կուրութիւն կը պահանջեսնէ , փառք Մտուծոյ՝ աչք է տուեր որ տեսնենք , և խելք՝ որ իմանանք : Եւ այց տեսնելով որ քանի անուշութենով կը խօսիմ նէ՝ ինքն այնչափ խոտութիւն գիտ վախցընել կը նայէր , ուստի հարկ եղաւ որ ես ալ լեզուս փոխեմ . թիէ որ հմայք քակելովդ զիս խաբել կ'ուզեսնէ , ես ալ առանց դիւական ու գւոց օգնականութեան կրնամ քակել , ըսի . իրաւ է որ ներսը մարդ չկար . բայց ինչո՞ւ թող չտուիր որ մենք ալ ներսը գտնուէինք , և դիւաց առանց երեւնալու բերել սենեակին մէջ նետելը տեսնէինք : Չէս սրդողիր ինչպէս ըլլալը քեզի պատմեմ նէ , ըսի : Հորէն ելած ըսած ծրարը՝ ծոցէդ կը հանես , մոմին վերի կողմը կը կապես . և երբոր կը տեսնես որ բոցը կապած թելիդ կը մօտենայ , ան ատենը շուտով դռնէն դուրս կ'ելլես , մոմը կը հալի՝ թելը կ'երէ , և կապուած ծրարը շառաչմամբ կոնքին մէջ և անկէ ալ գետինը կ'իյնայ չորս դին թըլելով : Այս աս ըսածներուս ճշմարտութեանը ապացոյց՝ մէկ մոմին մարած ըլլալը , թղթին և օճառին թըլուած չըլլալ և չհալիլը չէ մի : Եւ պատասխանս զինքը բոլորովին շփոթեց , ինչ ըսելիքը չգիտցաւ . քիչ մը կանկ առնելէն ետքը՝ դարձաւ ըսաւ . Այ , սատանաները՝ որ խօսեցան և ըսածներուդ պատասխան տուին նէ , ըսելիք ունիս մի : Աղորմելի տէրվիջը կարծեց որ մուծ տեղը ըլլալուն համար՝ ինչ ըլլալը չիմացանք . դարձայ ըսի . Ի՞նչ օրն ալ ոչ դե կար և ոչ սատանայ . այլ այն դե ըսածնիդ՝ հրամանքնիդ էիք որ փողով մը խօսեցաք ձեր ձայնը ըլլալը չիմացընելու և զմեզ վախցընելու համար . և տուած պատասխաննիդ ոչ դուք գիտէիք որ մենք ալ հասկընայինք : Իսկ աս գիշերուան

տեսնելու գեներնիս ալ խեղճ ողորմելի փառի շտեմարանին մէջ սպասող տղան է, որ չհամարձակեցար առջևնիս հանելու: Սենք, ըսի, աս բաներուս ձեռնածուծիւն կ'ըսենք, և կուրաբար չենք կրնար հաւատք ընծայել:

Եւ ըսածներուս վրայ կատղելով, և շփոթեալ ինչ ըսելիքը չգիտնալով, սկսաւ սպառնալով ձայնը բարձրացընել և ըսել, թէ զգոյշ կեցիր՝ դիւաց զօրութեամբ գլուխդ մեծ փաստներ կը բերեմ: Այդպիսի խօսքերով, ըսի առանց այլայլելու, զիս չես կրնար վախցընել. քեզի հրամանն, ինչ որ կ'ուզես նէ՝ ըրէ, ըսի. թէ որ այդ կարողութիւնը ունիս նէ՝ ինչ հարկ կայ սպառնալու. սենեակդ մտիր, սատանաները գլուխդ ժողովէ, ինչ կ'ուզես նէ ըրէ որ տեսնեմ: Այդպիսի խօսքերով գնա ռամիկ ժողովուրդը խաբէ, ամպէր ծխեմ պիտի ըսելով՝ բերած ամպէրնին ստակ ըրէ: Եւ ըսելով դուրս ելայ, իմանալով որ ինչպէս կուպիտ միջոցներով պարզամիտները կը խաբեն եղեր, առանց ձեռնածունքներուն վարպետութիւնն ունենալու: Եւ ահա տասներհինգ տարիէն աւելի է քանի որ ողորմելի տէրվիշը այդ սպառնալիքը ըրաւ, և դեռ փնաս մը չկրեցի:

* *

Որբամուհի մարդու նկարագիր:

ՈՐԿԻՍՄՈՒ, ըսելով՝ չեմ իմանար հոս անոնք, որ իրենց երջանկութիւնը կերուխումի վրայ դրեր՝ այնչափ կ'ուտեն ու կը խմեն, մինչև առողջութիւննին ալ կը կորսնցունեն, հանդերձ պժգալի հետեանքներով՝ որ մինակ ալ բաւական ատենի կ'ընեն որկրամուլութեան ախտը: Բայց ես հոս որկրամուլ ըսելով՝ կ'իմանամ սովորական կերուխում սիրող մարդ մը, որ իրեն ախտը չսանձելով, ու իրեն

ծակաչք կերպովը՝ որկրամուլութեան տիտղոսը բաւականապէս կ'արգիւնաւորի: Եսանկի մը հետ սեղանակից եղողները՝ աւելի համը կ'առնեն աս նկարագրիս:

Եւ մէն բանէն առաջ ձրի սեղան կը փնտրուէ. սեղանը օրհնուելու ատենը՝ կը սկսի աչքը կերակուրներուն վրայ պտըտցընել՝ դիտել որ իր ախորժած բաներն են թէ չէ: Հայր մերը լմնցածին պէս՝ հեռուանց չձանցած մէկ բանը կայ նէ՝ պնակը ձեռքը կ'առնէ, ու մօտանց կը նայի, կը հարցընէ թէ ինչ կերակուր է: Կ'ենջակը վրան առնելու ատենը՝ Սենք որ աս կէս օր այնչափ ախորժակ չունիմ կ'ըսէ. բայց ուտելու ատենը աղէկ կ'ըրենայ ունի թէ չունի: Եւ ուրը կը լմնցընէ չիլմնցընէր՝ Եւսոս որ աս առաւօտ նախաճաշիկս ուշ ըրի, ախորժակս գոց է ըսելով, ամենէն առաջ ինքը խաշածին ձեռք կը զարնէ: Եւ պատառը չկըլլած՝ մէկալը բերանը կը խոթէ. անանկ որ՝ բանի մը պատասխան տալ պէտք ըլլայ նէ, լեցուն թուշերով կարծես թէ չլըսուած լեզու մը կը խօսի: Ուտելու ատեն՝ խօսակցութիւն ընելու տեղն է կ'ըսէ մտքէն, ու իր բանին գործքին հետ կ'ըլլայ. թէ պէտ և խեղճը առտուանց ուշ նախաճաշիկ ըրեր է, ախորժակը բաց չէ:

Ուտելու ատենը աչքը ուրիշներուն պնակին մէջն է. նոր կերակուր մը գայ սեղանը նէ, մէկէն կը դիտէ որ կտորն է մեծն ու աղէկը՝ որ ան առնէ: Սիրած մէկ բանը գայ նէ, մէկէն իմ ախորժած կերակուրս է ըսելով՝ ձեռքը կ'երկընցընէ, ու թէպէտ առտուանց ուշ նախաճաշիկ ըրեր է՝ աղէկ մը անկէց ալ կ'ուտէ: Եւ քիչ քիչ անմեղադիր ընելու համար ալ, Եւ իրիկունները ընթրիք ընելու սովորութիւն չունիմ, անոր համար կէս օրը քիչ մը աւելի կ'ուտեմ կ'ըսէ. իրիկունն ըրած ընթրիքս՝ ապուր մը, խորոված մը, անուշեղէն մը, պանիր ու պտուղ է: Ինտալդ կը բռնէ՝ որ